

Усевалад Рагойша

«НОТЫ ФАЛЬКЛОРУ» Ў МАСТАЦКІМ СТЫЛІ MIXASЯ ЗАРЭЦКАГА

«З самага пачатку, як я стаў пісаць наогул, я пісаў па-беларуску. Захапленне літаратурнай творчасцю было ў мяне часткай рамантычнага захаплення "беларускасцю", якое заўладала мною, захаплення ідэй адраджэння нацыянальнай беларускай культуры», – у гэтых словах закладзена галоўная вызначальная рыса мастакоўскай наўтуры Mixasя Зарэцкага. Факт нацыянальнага самаўсведамлення Зарэцкага як пісьменніка раскрываецца, безумоўна, ужо ў тым, што пісьменнік пісаў менавіта па-беларуску. Аднак ідэю нацыянальнага адраджэння пісьменнік разумеў вельмі шырока. Пісьменнік мэтанакіравана працаваў над стварэннем нацыянальнага харарактару, шукаючы яго прыкметы і ў мінулым, і ў сучасным. Імкненне

Зарэцкага праўдзіва адлюстраваць рэчаіснасць рэалізоўвалася не толькі праз рэалістычныя сродкі пісьма. Метод Зарыцкага можна ахарактарызаваць як неарэалізм. Свае думкі і пачуцці М. Зарэцкі раскрываў у творчасці, таленавіта спалучаючы нацыянальныя традыцыі з заходнезуроўскімі дасягненнямі ў галіне мастацтва. Ён свядома вывучаў навейшую тэхніку пісьма, якую выпрацоўвалі заходнезуроўскія творцы – мадэрністы.

Знаходзім у творчасці Зарэцкага схільнасць да філасофскага раздуму, што праяўляе ў цэнтры прамы перагук) Зарэцкага і Дастаеўскага. Зарэцкі сапраўды дазволіў сабе даследаваць псіхіку не толькі рэвалюцыйных актыўістаў, але і людзей, вылучаных з усялякіх сістэм – палітычных, рэлігійных, сацыяльных. І ў гэтым нельга не зауважыць блізкасці да экзістэнцыялістаў. Трэба прызнаць, што ўпрыгожаны экзістэнцыялізму на мастацкую літаратуру выявіў сябе асабліва актыўна ў час, калі Зарэцкі ўжо быў пазбаўлены права на творчасць. Аднак менавіта ў 1920-я гады, у перыяд актыўнай працы Зарэцкага, экзістэнцыялізм ужо існаваў як філасофская сістэма. І ў яго мастацкіх творах знайшоў свой адбітак раздуму над існасцю чалавека такіх мысліцеляў, як С. К'еркегар, Ф. Ніцшэ. Беларускі пісьменнік, як і сучасныя яму філосафы, аналізуе эмпірычны бок сутнасці жыцця чалавека. Дысгармонія і абсурднасць, насуперак спадзяванням, працягвалі знаходзіць сабе месца ў новым грамадстве. Гэта непакоіла многіх пісьменнікаў. Некаторыя з іх зварнуліся да сатырычных прыёмаў пры даследаванні ў сваіх мастацкіх творах прычын дэфармацыі грамадскіх ідэалаў. У іншых творцаў, прыроды мастацкага таленту якіх не змяшчала з'едліва гумарыстычнага ці сатырычнага элемента, ідэя атрымлівала іншую афарбоўку. Ірацыянальнасць, абсурднасць быцця – і трагічная неўладкаванасць чалавечага жыцця, актыўнасць свядомага і падсвядомага ў натуры чалавека. Існаванне чалавека, экзістэнцыя – гэта быцце для смерці? Над гэтым пытаннем задумваліся і украінскія пісьменнікі 20-30-х гг. ХХ ст., у творчасці якіх можна знайсці прыкметы эстэтыкі экзістэнцыялізму. У агульнай скіраванасці некаторых твораў М. Зарэцкага адчуваецца гарачы пульс балючага нерва твораў знакамітага украінскага пісьменніка У. Віннічэнкі. У «Голым зверы» Зарэцкага прачытваецца той самы аголены біялагізм, тыя інстынкты, на якія «хварэлі» героі Віннічэнкі. Яшчэ з большай падставай можна гаварыць пра тыпалогію творчых

пошукаў М. Зарэцкага, што рэалізаваліся ў аповесці «Голы звер», і выдатнага ўкраінскага празаіка В. Підмагільнага, маючы на ўвазе яго аповесць «Астап Шаптала» (1921) і інші.

Проза Зарэцкага настолькі багатая на мастацкія адметнасці, што дазваляе гаварыць пра сябе як пра выключную з'яву ў літаратуры Беларусі. У мастацкай палітры Зарэцкага выразна праступаюць сродкі экспрэсіянізму, імпрэсіяністычнай каларыстычнасці і музычнасці. А гэта ўжо раскрывае неарамантычныя харктар творчасці Зарэцкага. У Зарэцкага знаходзім шмат занатовак пра схільнасць самага сябе, сваіх герояў да рамантычнага светаадчування. Асаблівасці рамантычнага пісьма Зарэцкага выявіліся ў непарыўнай знітаванасці з лірызацый адлюстраванага матэрыялу. Пры гэтым пісьменнік чэрпаў з магутнай крыніцы народнай спадчыны.

Зарэцкі ўзбагачаў свой індывідуальны стыль зместава-псіхалагічнымі і мастацка-моўнымі кампанентамі, прыгнёсенымі ў празаічныя творы (часткова і ў драматургію) з міфаў, легенд, казак, паданняў, песен, выкарыстоўваючы народныя фразеалагізмы, іншыя зафіксаваныя праз вякі выявы народнага генія. Гаворачы пра прозу, звернемся да тышалогіі эпасу. Яго генезіс, як падкрэслівалі шматлікія тэарэтыкі, вырастаў з першаснага сінкрэтызму абрадавага дзеяства, у якім непарыўна былі злітыя эмбрыянальныя формы многіх мастацтваў і тых родаў літаратуры, якія паўсталі пазней. Так, паступова ў развітых эпічных творах асноўную цікавасць пачынае складаць аб'ектыўны змест. Эмоцыі, якія прыносяць ў дзеяства абавязковое раней выкананне песні, паступова сцішваліся, бо ліквідавалася сама патрэба ў песні. Аналіз украінскага прыгожага пісьменства першыяду нацыянальнага адраджэння паказвае, што зварот пісьменнікаў да нацыянальных першавыток аўтэнтычнага сінкрэтызму. Пры гэтым важна падкрэсліць, што выкарыстанне фальклору не паўтарала практикі пісьменнікаў-рамантыкаў XIX ст. Складалася новая школа пісьменніцкага фальклорызму, абумоўленая неарамантычнымі пошукамі ў зместава-выражальнай сферы. У прозе Зарэцкага гэтыя тэндэнцыі знайшли свае выявы ў звароце да жанрава-тэматычнай разнастайнасці роднага фальклору і ў ліра-эпічнай арганізацыі тэксту, якая таксама здзяйснялася не без фальклорных прыёмаў.

Звернемся да твораў Зарэцкага «Голы звер» і «Ой, ляцелі гусі». У тэкстах і аповесці, і апавядання мастацкасць увыразніваецца за-

кошт выдатна выпісаных пейзажаў. Майстэрства аўтара ў тым, што апісанні прыродных з'яў спрыяюць псіхалагізацыі раскрыцця ўнутранага стану дзейных асоб, а таксама і лірычнага героя твора. Карціны прыроды падаюцца праз зрокавыя вобразы. Апэначная прыметнікі, колеравая гама малюнка суадносяцца з фальклорнымі прыёмамі, бо аўтар звязаў гэта і да сталых фальклорных эпітэтаў (*мядовыя ўзмывы, пышныя краскі, нябесны блакіт, смелая сіла, звонкая песня, буйная паводка і інш.*), і да народных парадунанняў (так, як лёгка збродлівай карове ўлезці ў чужое добро; нач густая, як дзёгаць).

Аднак спосаб падачы, агульнага афармлення зрокавага малюнка ў Зарэцкага адрозніваецца ад фальклорнага. У пісьменніка больш важкімі выяўленчымі прыёмамі з'яўляюцца не столькі жыщёвая верагоднасць, не рэалістычнасць, уласцівыя фальклорнай пастыцы, колькі менавіта імпрэсіяністичныя магчымасці адлюстравання, прытым не так самой з'явы, як узнаўлення таго пачуцця, якое можа выклікаць карціна прыроды ці пейзажная замалёўка. Каларыстычная гама Зарэцкага напоўнена – як ў жывапісе – запаміナルнымі яскравымі фарбамі: «*Скрозь празрыстыя шыбы сыплецца мякка-празрыстае сонца, сцелецца па падлозе дрыготкімі жоўтымі плямамі. Ад сонца ў каты празрыста шэрсць, і таксама празрыста свеціцца золатам каса Лідачки, што недалужна звісла з ложка*». Відавочна, што вобраз залатой касы ўзяты з фальклорнага арсенала. І прыметнік *празрысты* ўспрымаецца фактычна як сталы эпітэт, хаяцца распрацаваны гэтыя вобразы ў пісьменніка, як бачна, па-свойму.

Зрокавыя вобразы прыроды ў Зарэцкага пластычныя, яны перадаюцца і праз колер, і праз рух. Варта прывесці як прыклад карціну завірухі з аповесці «Голы звер»: «*На дварэ завіруха. Скавыча вечер за рогам, плача аб нечым, ці што. Мо гэта ў некага гора, няиначе якое, і ён так галосіць, заве на ратунак? Роем пасланцы прылятаюць – сняжынкі сухія, халодныя – і ў зморы не могуць крыкнуць, ляпнуць у шыбу, а толькі шэпчуць бяссільна там, за вакном: Выйдзі, выйдзі... Зірні...*». Як у першасным мастацтве, у творы празаіка слова «суіснue» адначасова з музыкай. І менавіта словамі перадаецца музычнасць, настраёвасць малюнка. У іншым апісанні буры-завеі адчуваєм экспрэсіяністичны стыль. Праз апісанне прыроды аўтар раскрывае напружанне эмоцый і перажыванняў герояў. Зрэшты, нельга не прызнаць, што пейзажная замалёўка нараджаеца, каб перадаць бурлівую рэакцыю аўтара на дэгуманізацыю грамадства,

на распад духоўнасці: «*Ірвецца раз'юшаным зверам бура-завея.* *Падмывае сцены стогнам злавесным, на вокны кідаецца, шморгае снегам, сіпіць у злосці бяссільной...*». На музычнасць твора працуе і гукапіс (алітэрацыя на *p*, *c*, *z*, *и*, асананс на *a*, *e*, *i*), рытмічнасць і плаўнасць самой фразы, і лексікон, што складаецца з адпаведных дзеясловаў (у першым з прыведзеных прыкладаў – *скавыча*, *плача*, *голосіць*, *заве*, *шэпча* і інш.). Гэтыя прыёмы Зарэцкага ўзніклі не без уздзейння народнай творчасці, як эпічных яе відаў, такіх, як казка, так і лірычных.

Спынімся на некаторых праявах уплыву народнай песні на стылістыку прозы пісьменніка. Гаворачы пра імпрэсіяністичныя рысы стылю Зарэцкага, нельга не прыгадаць выказванні выдатнага ўкраінскага празаіка М. Кацюбінскага, які ў нарысе «На крылах песні» раскрываў свой творчы працэс: гукі песні, якія краналі яго вуха, клаліся перад ім фарбамі, малявалі яму з дзівоснай выразнасцю пэлляя вобразы. І ў Зарэцкага гукі здатныя ствараць настрой. Апеляцыя да песні можа адбывацца напрамую, часам жа схопленыя слыхам гукі нараджаюць шырокія метафары, удакладняюць ці разгортаюць ідэю твора. Прыйклад названага прыёму – аўтарская інтэрпрэтацыя народнага тэксту «Ой, ляцелі гусі»: «...над Палессем... над усім гэтым адвечна дзікім панурым царствам высокімі стройнымі ключамі ляцелі гусі... Ляцелі гусі... Гонкія, плаўнакрылыя. За гусямі ляцеў чалавек – лёгкімі думкамі, шчымлівымі парываннямі, ляцеў у дзівосны нябачны край, шукаў сонца і радасць, шукаў невядомага щасція». Песеннія элементы, выкарыстаныя ў творах іншых родаў мастацтва, у тым ліку і ў слоўным тэксле, здольныя прыўносіць лірычны струмень. Сваёй «прысутнасцю» песня напаўняе глыбокім лірызмам і празаічны тэкст Зарэцкага. Для кампазіцыі песні, яе архітэктонікі вельмі важнымі з'яўляюцца паўторы. Яны нясуть і змястоўную функцыю, паколькі адпаведным чынам раздзяляюць тэкст на пэўныя часткі. Выконваюць паўторы ў тэкстах Зарэцкага, як і песеннія рэфрэны, рытмаарганізацыйную ролю. Гэта неаднаразовыя замалёўкі сонечных плям у пакоі Лідачкі, гэта і варыяцыі апісанняў завірухі ў аповесці «Голы звер», гэта і вобраз плаўнакрылых гусей, да якога ў апавяданні пісьменнік таксама звяртаецца некалькі разоў. Імпрэсіяністичная вобразнасць гэтых малюнкаў скіраваная на перадачу мікрадынамікі ўнутранага свету, стану душы герояў.

Што датычыць песні як асобнага жанру народнай творчасці, здатнай найбольш поўна перадаць зменлівасць настрою, псіхалогію

дзейных асаблів, то якраз песня выявілася асабліва прыдатнай для раскрыцца шісьменніцкіх задум. Узрушана-станоўчая пачуцці падмаваны ў аповесці «Голы звер» наступнага роду фразамі: «*Напятае вуха... ловіць празрыстую музыку мёрзлага лесу*», «*Сэрца цвіце... У ім – новая песня, злітая з вострых магутных акордаў*». Яшчэ не спакушаная на слізкую дарогу Лідачка, калі ў яе душы «*цихая празрыстасць, спакойная ласка*», спявае «*цихую песню "Зорка Венера"*. Студэнцкі пакой «*поўніцца гоманам, смехам, песнямі дружнымі*». Горад для шісьменніка – гэта як мара пра знітаванасць традыцыйнага і новага: «*Чую, чую ў гэтай напорнай бурлівасці сталёвыя ўзмахи машын і жніўныя песні, як ядраны звон вячэрній зары*».

Канцоўка аповесці «Голы звер» выпісаны ў сімвалісцкім плане. «На канчатак раскажу яшчэ казку адну», – піша Зарэцкі. «Я не ведаю: чуў я дзе-небудзь яе ці мо выдумаў сам. Але гэта ўсё роўна», – так пачынаецца апопні, заключны раздзел аповесці. Філасофскі падтэкст канцоўкі алегарычны. Вобраз маладой бярозкі, выпісаны ў канцы твора, успрымаецца як сімвал краіны, якая імкнецца «*выбрацца вон з бурагому, каб выйсці ў простор*». Звярнуўшыся да міфалогіі любага яму роднага Палесся, пісьменнік засцерагае маладое пакаленне ад марных спадзяванняў на «*злых лесавікоў*», у якіх «*многа багацця і сілы*». Пакінем без увагі пэўную спрошчанасць і наўнасць сімволікі заканчэння аповесці. Для нас важна ўбачыць у гэтым прыёме тое, наколькі моцнымі былі сувязі Зарэцкага з беларускім фальклорам. З апорай на фальклорны матэрый Зарэцкі спрабаваў адкрыць формулу будучыні роднай краіны, у якой павінна панаваць хараство, гармонія маральнага клімату – як у асабістым жыцці, так і ў грамадскім.